
Abdoulreza Jamalzadeh

KAKAV ODGOVOR ISLAM NUDI ZAHTJEVIMA VREMENA

Uvod

Prenosi se od Ebu Džafera, neka je mir njemu, da je rekao: *Zaista blagoslovljeni i uzvišeni Allah nije ostavio niti jednu stvar koja je potrebna Njegovu ummetu do Sudnjega dana a da je nije spomenuo u Knjizi i objasnio Poslaniku. I On je svakoj stvari odredio granicu i učinio je dokazom koji upućuje na Njega. I odredio je granicu za svakoga onoga koji granicu prekoračuje.*¹

Ponekad se može kazati:

Zahtjevi vremena i čovjekove potrebe stalno su podložni promjenama i kruti nepromjenljivi zakoni i propisi ne mogu odgovoriti raznovrsnim zahtjevima koji su u stalnom procesu promjenljivosti. Drugim riječima, suodnos između krutog, nepromjenljivog, i promjenljivog jeste suodnos između protivrječnog i nespojivog.

Širenje prvih društvenih zajednica, formiranje gradskih društava, transformacija postojećih plemenskih sistema s početka islama i uspostavljanje

¹ Mohammad Ebnol-Hasanol-Horrol-‘Āmolī, *Wesā’il-e šī‘e* (Beyrūt – Lobnān, Dār-e ehyāot-terāsol- ‘arabī, 1388. h.l.) svezak 18, poglavlje 2, str. 311, predaja br. 5.

državnih sistema i poredaka iziskuje formiranje novih zakonā u skladu s vlastitim potrebama. Kako islam prahistorijskoga doba i narodi koji su živjeli u periodu džahilijeta i koji nisu poznavali ovu problematiku, niti su imali ikakvu predožbu o njoj, može odgovoriti na ove promjene i suočiti se s njima? U ovome radu naslovljenom *Islam i zahtjevi vremena* autor, u skladu s vlastitim naučnim saznanjima, pokušava odgovoriti na ovaj veliki i važan problem, kojega je znameniti allame šehid Morteza Motahhari (neka mu Allah podari najuzvišenije mjesto u džennetskim baščama) označio kao najvažnije društveno pitanje današnjice. Uvaženi allame smatra da su pravilno poznavanje istinskoga islama kao jedne društvene filozofije i jedne božanske ideologije, te jednoga konstruktivnoga sveobuhvatnoga misaono-ideološkog aparata koji donosi istinsku sreću, i, također, poznavanje uvjeta i zahtjeva vremena dvije nužne pretpostavke koje treba uzeti u obzir pri razmatranju ove problematike.²

Da bismo odgovorili na pitanje da li religija može odgovoriti potrebama čovjeka ili ne, trebamo prethodno odrediti granice i sferu religije.³

U kojem okviru i sferi se kreće poruka religije? Kakve je prirode njena objava i poruka? Na koji aspekt čovjekovih potreba religija treba dati odgovor? Dakle, treba se iskazati potreba da bismo odgovor na nju potražili u religiji. Jasno je da je islam religija namijenjena svima i za sva vremena, tj. časni Poslanik je posljednji poslanik, njegova religija je posljednja religija, a nebeska knjiga Kur'an je posljednja Božija knjiga objavljena čovječanstvu. Iz tog razloga zahtjevi i potrebe čovječanstva, sa svim promjenama kojima je ono izloženo, kreću se u granicama i sferi religije. Sfera religije koju ćemo ovdje razmotriti je u skladu s njenim ciljevima. Stoga treba analizirati ciljeve religije. Jasno je da religija u potpunosti može ostvariti te ciljeve. Potom ćemo analizirati pitanje na koji način uskladiti religiju s promjenama koje nalaže vrijeme. Temu ćemo razmotriti sa slijedećih aspekata:

1. Šta obuhvata sfera religije?⁴
2. Šta su ciljevi religije?

² Mortazā Motahhari, *Islam i zahtjevi vremena* (Tehrān, Entešārāt-e Sadrā, 10. izdanje, 1378. h.l.) svezak 1, str. 11.

³ Ovo pitanje je promatrano s vanjskog i unutarnjeg aspekta religije.

⁴ Jasno je da u ovome radu pod religijom podrazumijevamo religiju islama sa svim njenim specifičnostima, i, u konačnici, u okviru ši'ijaskoga učenja.

3. Da li je religija univerzalna u pogledu ispunjenja ovih ciljeva? Šta se, zapravo, podrazumijeva pod ovom univerzalnošću?

4. Na koji način je univerzalna religija usklađena s promjenama? Koji su putevi primjene ove usklađenosti?

Šta obuhvata sfera religije?

U ovome radu ograničit ću se samo na stajališta i teorije o sferi religije. Jasno je da razmatranje ostalih aspekata zahtijeva zasebne radove, o čemu ćemo nekom drugom prilikom.

Prva teorija:

Rasprostranjenost religije u svim znanostima i pravcima

Jedna skupina zastupa stajalište da religija obuhvata sve znanosti i saznanja ljudskoga roda i da kao takva daje odgovor na sve znanstvene i misaone probleme čovjeka, te da uređuje i dovodi u sklad sve aspekte njegova individualnoga i društvenoga života na ovome svijetu i ahiretu. I stoga što religija ima sistem i poredak, iz nje se mogu izvoditi egzaktne i društvene znanosti kao sociologija, psihologija i, čak, hemija i fizika, a njihovi temelji i zakonitosti nalaze se u Kur'anu. Glavna stajališta ove skupine su:

1. Kur'anski izraz *objašnjenje za svaku stvar* i izrazi slični njemu ukazuje da Kur'an tumači i objašnjava svaku pojavu i očitovanje u svijetu. O svima njima Kur'an govori na takav način da se, proničući u suštinu kur'anskih ajeta, može dokučiti zbilja svih pojava u svijetu, od onih najmanjih (atomi) do onih najvećih (svemirske putanje).
2. Religija islama zadovoljava i iskazuje sve društvene, individualne i političke potrebe i sve ono što je izvor čovjekove sreće na ovome svijetu i ahiretu.
3. Religija islama, ne samo da ne učvršćuje temelje vlasti u smislu da objašnjava vladajuće principe društvenog i međunarodnog poretka, štaviše ona ne prepušta društvu oblik vlasti, način uspostave zakonā, formiranje parlamenta, te način djelovanja pravosuđa, nego određuje i utvrđuje sva pitanja bez obzira na to da li bila izvršnog karaktera ili se odnosila na sistem vlasti u cjelini.
4. Religijska naučavanja, uistinu, objašnjavaju upravo nepromjenljive zakone i pravila koja su predmet istraživanja različitih znanosti.

Upravo stoga ovi zakoni, kao jedno konačno i čvrsto, nesumnjivo mjerilo, procjenjuju primjenu različitih znanosti i otkrivaju njihovu valjanost i slabosti.

5. O načinu povezanosti humanih i egzaktnih znanosti s religijom iznose se slijedeći argumenti: "Različite znanosti, s obzirom na poziciju koju imaju u religijskim naučavanjima i s obzirom na usmjeravajuću ulogu koju ima religija u racionalnim i tjelesnim propisima i u nekim od njihovih iracionalnih aspekata, mogu polučiti svakovrsne koristi iz nadahnuća koje dolazi iz svijeta skrivenosti. I ako se na rečeni način uspostavi veza između znanosti i nadahnuća, tj. kada znanost svoje filozofske principe i osnove ustroji na temeljima božanske antropologije i kada stvari promatra kroz prizmu nadahnuća kao jednoga od temelja spoznaje, koja u nekim slučajevima ima usmjeravajuću i potvrđujuću ulogu, a u nekim drugim temeljnu, svaka znanost se kao dio religijske spoznaje bavi objašnjavanjem različitih aspekata stvaranja. I kad god se znanost u svojim prosudbama osloni na zbilju, dosegnut će smisao koji će biti potvrđen religijskim stajalištem. Na taj način znanost, ne samo u sferi principa ili ogranaka religije, nego u svim oblastima za koje je islam ustanovio zakonitosti (Kur'an i rodbina), bez obzira na nepromjenljivost koja je odlika svih znanstvenih informacija, polučuje korist iz božanskih svetosti.⁵

Treba napomenuti da, kada kur'anske znanosti raspravljaju o nemogućnosti oponašanja Kur'ana, onda se tu misli na nemogućnost znanstvenog oponašanja Kur'ana, i može se reći da Kur'an aludira na neke znanosti, štaviše da je on izvor mnogih znanosti. U pogledu ovoga postoje različita stajališta s obzirom na to da se u okviru kur'anskih znanosti rasprava vodila oko toga da Kur'an na različitim mjestima ukazuje na stvaranje Zemlje, nebesa, Sunca, Mjeseca, zvijezda, dana i noći; na stvaranje čovjeka i životinja i na sve individualne i društvene specifičnosti. Cilj ovih aluzija i znakova je usredsređivanje pažnje i uputa na Stvoritelja svega što postoji i na Njegovu veličinu. Ali njihovo otkrovenje (način na koji su se odigrali ovi procesi) ne pripada sferi religije, odnosno to ne znači da je Kur'an posebno objasnio svako od ovih znanstvenih pitanja, već

⁵ 'Abdollah Ğawādi Āmoli, *Šeri'at u ogledalu ma'rifeta* (Markaz-e našr-e farhangī raġā, prvo izdanje, 1372 h.l.) str.113, 160, 162, 227, 240.

naprotiv, ako neko želi da se još više uvjeri u nemogućnost oponašanja Kur'ana i u istinitost božanskih riječi, treba poznavati znanosti.⁶

Druga teorija:

Objašnjenje univerzalnih načela i vrijednosti u religiji

Ova teorija zastupa slijedeća stajališta:

1. Potpunost religije očituje se u iskazivanju svjetonazora i uvjerenjā, u objašnjavanju općih vrijednosti i svega onoga što se odnosi na duhovnu sreću, upotpunjavanje i duhovno izrastanje.
2. Kako treba otkrivati naučna saznanja? Na koji način treba poznavati humane i egzaktne znanosti? Na koji način treba formirati, odnosno ustrojiti vlast? Kako suzbiti društvene probleme i korupciju? Kako ukrotiti političku moć u religijskom društvu? Kako se uspostavlja društvena pravda? (Prema ovome stajalištu) ova pitanja nisu povezana s vjerzakonom i religijom, nego treba metode za njihovu realizaciju crpiti iz ljudske misli i iskustva, korištenjem intelekta i pameti, oslanjajući se na ljudske sposobnosti.
3. Ako ustvrdimo da je religija odredila okvir svim gore navedenim pojavama, te da je ponudila naučni plan, na temelju utvrđenih vjerovanja, onda religija više ne može biti vječno živa, aktualna i namijenjena za sva vremena, stoga što je neophodnost utvrđivanja ustrojstva i smještanja u određeni kalup ograničena na određeno vrijeme i prostor, te društvene specifičnosti i uvjete, a oni ne grade aktualnost i univerzalnost.

⁶ Spomenuto stajalište izneseno je u djelu *Tafsīrol-ġawāber fi tafsīrol-Qorān* Tantavija (rođen 1862). Njegov tefsir je spoj tradicionalnih i novih znanosti. On je nastojao da svoja znanstvena stajališta izvede iz Kur'ana. Također treba spomenuti Abdul-Rezaka Noufela, egipatskog profesora i znanstvenika, autora knjige *Kur'an i hadiska znanost*. U djelu *Tefsir i mufessiri*, svezak 2, Abul-Fazla Marasija prenosi se da je tehnička znanost utemeljena na časnim ajetima: **podite prema bladu, koji se u troje dijeli, bladu koji ne zastire i koji vas ne čuva od plamena** (Kur'an, 77:30, 31), stoga što je u njima iznesena jedna tehnička zakonitost, a to je da utrostručena forma nema sjenu (hlad), ili se iz slova na mjestima stanke pri učenju Kur'ana s početka sura može izvesti znanost algebre. Gazali, također, smatra da sve znanosti istječu iz Kur'ana. Tako u djelu *Ġawāberol-Qorān*, na str. 27, između ostalog, stoji da je medicina utemeljena na ajetu: **A kada se razbolim, On me liječi** (Kur'an, 26:80).

4. Religijska učenja, u principu, služe za ostvarenje ahiretskog života i religija je odgovorna za čovjekov ahiretski život i sreću. To je ono što se očekuje od religije i ništa više.
5. Ako se propisi i odnose na ovosvjetska pitanja, oni služe zarad dosezanja ahireta i ništa više. Naravno, to ne znači da ovi propisi ne koriste na ovome svijetu, nego da Bog religiju nije poslao prvenstveno zbog ovosvjetskih poslova i njihova ustrojstva.
6. Osnovni stav, kad je o ovome svijetu riječ, je da ga treba ustrojiti racionalno, na temelju racionalnoga planiranja.
7. Fikh ne daje ustrojen program. Fikh je znanost o propisima i obuhvata naredbe i zabrane u pogledu društvenih i individualnih poslova. Fikh su propisi, a propis nije program. Mi u svakodnevnom životu imamo potrebu za planom i programom. Npr. kako organizirati poljoprivredu? Kako sačuvati floru? Kako riješiti zagađenost zraka? To se ne može riješiti fikhom ali se mogu prihvatiti pravni sadržaji fikha: ***Zaista je Allah dž.š. odredio propis za svaku stvar.*** Obaveza fikha je rješavanje pravnih pitanja u društvu. Međutim, nisu sva pitanja koja se tiču društva pravnoga karaktera. I jedno društvo koje djeluje samo na osnovi fikha, zasigurno, nije jedno zdravo društvo.
8. Religija je potpuna, ali nije univerzalna, i postoji razlika između potpunosti i univerzalnosti.
9. Religija nema izgrađeno stajalište u pogledu vlasti i politike, naravno ne u smislu da vlast ne treba postojati, i da islamsko društvo ne treba imati vlast, nego u smislu da je vlast i način njenoga ustrojstva racionalno pitanje i da muslimani koji su racionalni poput drugih trebaju birati vlast u skladu s uvjetima koje nalažu vrijeme i sredina. Kao razlog ovakvoga stajališta navodi se da, kada bi se religija bavila pitanjem vlasti i njenoga ustrojstva, onda bi došla u sukob sa svojom univerzalnošću.⁷

⁷ Ovo stajalište zastupaju: Ali Abdul-Rezak, šejh na El-Azharu, u knjizi *Principi i temelji propisa*, inženjer Mehdi Bazergan u knjizi *Ahiret i Bog, ciljevi vjerovjesničke misije*, dr. Mehdi Hairi u knjizi *Teozofija i vlast*, dr. Abdul-Kerim Soroš u različitim člancima i u knjigama *Tolerancija i menadžment* i *Širenje vjerovjesničkoga iskustva*, te Muhammed Mudžtehid Šebisteri u knjizi *Kritika formalnog razumijevanja religije*.

Ali Abdul-Rezak ističe: "Veoma je čudno da ćete ako se pred Vas postavi Božija Knjiga i vi je

Treća teorija:

Kompromis između prethodne dvije teorije

Religija je skup uputā i zapovjedi koje pružaju odgovor na čovjekove potrebe u njegovu nastojanju da dosegne sreću na oba svijeta. Ona se ne bavi samo pitanjima pojedinca i čovjekova odnosa spram Boga, nego se proteže i na društvena pitanja, te čovjekov odnos spram drugih ljudi, spram prirode i društvene zajednice.

Prema ovoj teoriji, univerzalnost Kur'ana ne znači da se njime potvrđuje ili negira neka teorija kao skup međusobno povezanih zakona ili neka doktrina u njenom terminološkom smislu, nego se na ovaj način osigurava univerzalnost i sadržajnost Kur'ana u odnosu na znanstvena stajališta u smislu da Kur'an govori o pojedinačnim saznanjima koja se tiču neke znanosti, teorije ili doktrine, iznoseći pozitivno ili negativno stajalište o tome. U tom slučaju, neko ko se bavi proučavanjem Kur'ana i istovremeno poznaje dotičnu znanost, teoriju ili doktrinu može objediniti ta pojedinačna saznanja u jedan sistem i izložiti ga kao kur'ansko stajalište u smislu novoga gledišta ili kao potvrdu, dopunu ili reviziju već postojećih doktrina.⁸

Suština ove teorije sadržana je u slijedećem:

1. Univerzalnost religije znači da ona posjeduje mehanizme za uputu na pravi put, što i jeste cilj religije.
2. Religija islama poklanja pažnju kako individualnom tako i društvenom aspektu čovjekova bića.
3. Može se ustvrditi da islam razmatra principe, temelje i metode znanosti, te temelje jednoga misaonoga pravca u oblasti humanih znanosti, i na

promotrite od sure Fātiha do sure Nās, uočiti da je u njoj detaljno obrađena svaka pojedinost, i sva religijska pitanja, u skladu s riječima: *Ništa (nijedna stvar) Nam nije promakla u Knjizi.* Ali, uopće nema naznaka koje se odnose na pitanje vlasti, hilafeta i ustrojstva islamskoga društva.” (Preuzeto iz *Zbornika radova* Kongresa posvećenog analizi fikhskih temelja sa stajališta imama Homeinija (r.a.), članak Muhammeda Alija Ijaza, svezak 10, 1374. h.l.).

Muhammed Mudžtehid Šebisteri kaže: “Ja časni Kur'an ne smatram knjigom koja se bavi društveno-političkom filozofijom. Kur'an je knjiga o religiji, a religija je izvor filozofije i znanosti (ne u smislu njihova oponiranja). Religija se odnosi na druge aspekte čovjeka.” (*Kritika formalnog razumijevanja religije*, str. 362).

⁸ Mahmūd Radžabī, časopis “Ma'rifet”, br. 6. str. 11; preuzeto iz *Zbornika radova* Kongresa posvećenog analizi fikhskih temelja sa stajališta imama Homeinija (r.a.), članak Muhammeda Alija Ijaza.

osnovi toga i, u skladu s napretkom znanstvenih saznanja, usvaja jedan društveno-pravni sistem. Ali nije ispravno reći da islam sadrži pravnu znanost, sociologiju, psihologiju i sl.

4. U oblasti egzaktnih znanosti Kur'an se, također, manje-više bavi različitim temama poput kretanja Sunca, Mjeseca i Zemlje, ali ne u smislu da je Kur'an knjiga koja se bavi astronomijom, astrologijom, medicinom, fizikom ili hemijom.
5. Razlog zbog kojeg se Kur'an koristi znanstvenom tematikom jeste taj što kada jedan govornik izlaže stajalište, htio - ne htio, njegove riječi odslikavaju njegove unutarnje sposobnosti i potencijale. Dakle, Bog Koji je poslao Kur'an jeste Onaj Koji poznaje tajne stvaranja u njihovom zbiljskom značenju stoga što je Stvoritelj, te se očekuje da, kada govori o svijetu bitka, o stvaranju nebesa i Zemlje i drugih stvorenja, ukaže i na način njihova stvaranja, te da kroz aluziju i alegoriju otkrije tajne prirode, a ne da je cilj Božijih riječi tek njihovo puko spominjanje. Jedina korist koja se može izvući iz ovih aluzija jeste usredsređenost na uputu koju nam nudi Kur'an i na nemogućnost njegova oponašanja.⁹

Ciljevi religije

Jedan od načina za razumijevanje cilja ili ciljeva religije jeste proučavanje Kur'ana stoga što su u velikom broju ajeta opetovano izneseni mnogobrojni ciljevi slanja poslanikā kao Božijih glasonoša. Najvažniji od tih ciljeva su:

1. Poziv u Božije jedinstvo (*tewhīd*)

Mi smo svakom narodu poslanika poslali: "Allahu se klanjajte, a kumira se klonite. (Kur'an, 16:36)

Očitovanje Božijega jedinstva nužno zahtijeva odbacivanje kumira (Nema boga osim Allaha).

2. Poziv na poklanjanje pažnje ahiretu

O skupe džinski i ljudski, zar vam iz redova vas samih poslanici nisu dolazili koji su vam ajete Moje kazivali i upozoravali vas da ćete ovaj vaš dan dočekati? (Kur'an, 6:130)

⁹ Nāser Makārem Šīrāzī, *ibid.*, br. 5., str. 4; Mohammad Hādī Ma'refat, *ibid.*, br. 6., str.5.

3. Poučavanje i obavještanje

Gospodar naš, pošalji im poslanika, jednog od njih, koji će im ajete Tvoje kazivati i Knjizi ih i mudrosti učiti i očistiti ih. (Kur'an, 2:129)

4. Poučavanje mudrosti

Allah je vjernike milošću Svojom obasuo kad im je jednog između njih kao poslanika poslao, da im riječi Njegove kazuje, da ih očisti i da ih Knjizi i mudrosti nauči. (Kur'an, 3:164)

5. Poziv na duhovno pročišćenje i bogobožnost (prethodni ajet se odnosi i na ovaj cilj).

6. Čovjekovo oslobađanje od unutarnjih i vanjskih stega.

Dignuće im s leđa teške terete i raskovaće im okove u koje su bili vezani i okovani. (Kur'an, 7:157)

Unutarnje stega su prohtjevi i strasti, negativni porivi i sl.

Vanjske stega su vrijednosti i mjerila koja oponiraju božanskim, idolopoklonstvo, beskorisni običaji i navike...

7. Upotpunjavanje čovjeka i njegov drugi život

O vjernici, odazovite se Allahu i Poslaniku, kad od vas zatraži da činite ono što će vam život osigurati. (Kur'an, 8:24)

8. Društvena pravda

Mi smo izaslanike Naše s jasnim dokazima slali i po njima knjige i terezije objavljivali, da bi ljudi pravedno postupali. (Kur'an, 57:25)

Osim navedenih, religija islama ima i druge ciljeve koji su izloženi u Kur'anu. Međutim, pitanje koje se ovdje nameće jeste da li su se ciljevi poslanikâ međusobno nadovezivali ili su bili slučajni.

Postoje tri stajališta u vezi s ovim pitanjem:

1. Božiji izaslanici su imali različite ciljeve i svaki izaslanik se usmjeravao na neki specifični aspekt, kao npr. ono što vodi ka ovosvjetskoj ili, pak, ahiretskoj sreći.

2. Svi poslanici su imali samo jedan cilj, a to je uspostava društvene pravde. Poslanici su došli da uredi čovjekov ovosvjetski život i da formiraju zajednicu

utemeljenu na pravdi. Da bi uspostavili pravdu, poslanici su morali pozivati narod u Božije jedinstvo, na bogobožnost i mudrost, odnosno, ako bi i govorili o ahiretu, to je za cilj imalo poboljšanje čovjekova života na ovome svijetu.

3. Istinski cilj je samo upotpunjavanje čovjeka i njegov drugi život, dočim su društvena pravda i svi ostali ciljevi samo uvertira za realizaciju ovoga.¹⁰

Prema skromnom mišljenju autora, najvažniji cilj, koji je, prema filozofskom tumačenju, zapravo, cilj Stvoriteljeva djelovanja, jeste upravo čovjekovo upotpunjavanje, dosezanje Božije bliskosti i život u ozračju Muhammedove zbilje, što je posljednja karika u krugu čovjekova savršenstva. Na ovoj razini kroz zapovijed "Budi" samoostvaruje se savršeni čovjek i kroz njegovu ličnost počinje blistati njegov djelatni vilajet (prijateljevanje s Bogom).

Kamo moje sreće da sam uz njih bio, pa bih veliku sreću i uspjeh postigao. (Kur'an, 4:73)

Na osnovi gornjeg stajališta, svi ciljevi su samo uvod i prijelazna razina zarad dosezanja krajnjega cilja a to je sjedinjenje s Božijim Bićem. Taj 'cilj svih ciljeva' je, zapravo, nama najbliži cilj, kao što je Bog vrhunski Djelatnik. I u pogledu ovoga, vahj, srce i razum posvjedočuju da niko nema nikakva utjecaja u Allahovu stvaranju, neka je slavljen i uzvišen On; Allah dž.š, neka je sveto Njegovo ime, kaže: *A Mi smo mu bliži od vratne žile kućavice.* (Kur'an, 50:16).¹¹

¹⁰ 'Ābdol-lāh Nasarī, *Čovjekovo očekivanje od religije*, (Mo'assese-ye farhangī-ye dāneš wa andīše-ye mo'āser, prvo izdanje, proljeće, 1378. h.l.), str. 52-53.

¹¹ Zasigurno Stvoriteljev cilj nije ništa što bi Njemu donosilo korist, krajnji cilj Njegova stvaranja, na temelju istraživanja, jeste ono što će čovjeka učiniti dostojnim razine božanske gospodarstvenosti, a to je samo i jedino ljubav prema Stvoriteljevu Biću, kao što su tvrdili učenjaci i filozofi, među kojima i Mevlana, o čemu svjedoče njegovi stihovi:

*Sve što kažem, opisujući ašk (ljubav), kad opet dodem
pred ašk, postidim se za ono što sam prije rekao.*

*Iako je u raznim tumačenjima jezik vrlo širok
i bogat, ljubav je još šira bez jezika.*

*Pero u pisanju leti vrlo brzo, ali
kad dođe na ljubav, prelomi se.*

Da li religija posjeduje univerzalnost neophodnu za doseganje svojih ciljeva? Pošto smo rasvijetlili krajnji cilj poslanikā, usmjerit ćemo se na značenje i sadržaj univerzalnosti i dokaze u vezi s tim.

Katkad se univerzalnost definira na snovi sveobuhvatnosti i sadržajnosti nečega. I ako je ta definicija ili značenje općeprihvaćeno, onda se kaže da je univerzalno. Ponekad se, pak, univerzalnost promatra u odnosu na konačni cilj neke stvari. Tako, npr., ako jedna doktrina, načelo ili idejni pravac uzima u obzir sve ono što je nužno da bi pojedinci ostvarili svoje posebne ciljeve, onda je riječ o univerzalnosti. Univerzalnost religije definirat ćemo kao skup uputā i zakonā koji čovjeku pružaju odgovor na sve što mu je potrebno da bi dosegnuo sreću i savršenstvo, i ako ovi zakoni i pravila ne bi postojali, čovjek ne bi mogao doći do sreće i savršenstva.

Dokazi univerzalnosti

Ukratko ćemo navesti najvažnije dokaze univerzalnosti.

1. Univerzalnost u Kur'anu

Postoje tri grupe ajeta koji potvrđuju univerzalnost:

- **Ajeti koji potvrđuju objašnjenje i detaljnost izlaganja za svaku stvar.** U Kur'anu se u jednom ajetu spominje izraz *objašnjenje za svaku stvar (tebyān)* i u četiri ajeta izraz *potankost (tafsil) o svakoj stvari*. U dva slučaja se to odnosi na Tevrat, a u dva na Kur'an i to ajet 89 sure Nahl, i ajet 111 sure Jūsuf. Ovim su se detaljno bavili komentatori Kur'ana, te se nećemo zadržavati na ovome, samo ćemo istaći činjenicu da izraz *objašnjenje za svaku stvar* neosporno osvjetljava put znanostima i saznanjima u nastojanju da čovjeka dovedu do vječne sreće.

- Ajeti koji potvrđuju globalizaciju religije islama.

Pod globalizacijom religije islama podrazumijeva se da kur'ansko naučavanje i propisi nisu namijenjeni niti jednom posebnom sloju, grupi, društvu ili

*Kada dođe govor do opisa stanja ljubavi
pero se prelomi, a papir se pocijepa.*

(M1:112-115)

(Prijevod stihova preuzet iz: Dželaluddin Rumi, Mesnevija I, prijevod Fejzulah Hadžibajrić, Sarajevo: Ljiljan, 2000, str. 27).

narodu, nego da imaju za cilj uputiti čovjeka bez obzira na to kojem društvenom sloju ili klasi on pripadao.

S obzirom na to da je riječ o općem i univerzalnom pozivu, onda i njegovi zakoni trebaju biti takvi da zadovoljavaju potrebe različitih slojeva i da, zanemarujući sporedne osobenosti čovjeka, daju odgovor na sve njegove probleme, tj. globalizacija nužno proizlazi iz univerzalnosti. U prilog ovoj tvrdnji govore slijedeći ajeti: sura Anbiyā, ajet 107; sura Qalam, ajet 52; sura A'raf, ajet 158 i drugi.

• Ajeti koji potvrđuju vječnost religije islama

Postoje ajeti koji potvrđuju da su religija islama i Božija knjiga Kur'an dokaz, vodič i uputa čovječanstvu za sva vremena. U skladu s tim, u njima je sadržano sve ono što je u vezi s uputom čovjeka, a kada ne bi bilo tako, morao bi se nužno tražiti drugi izvor upute, što je u suprotnosti vječnosti. Ajeti 41 i 42 sure Fussilat, ajet 19 sure An'am, ajeti 5 i 6 sure Mā'de i drugi potvrđuju rečeno stajalište.

2. Univerzalnost u sunnetu i predajama

Najupečatljivije poruke o univerzalnosti religije nalazimo u predajama Ehli bejta, neka je mir njima. Ovdje ćemo prenijeti neke od njih.

Imam Sadik, neka je mir njemu, je rekao: *Ja sam obaviješten o nebesima, Zemlji, prošlosti i budućnosti, a sve što znam uzeo sam iz Kur'ana, jer je u Kur'anu rečeno: **Objašnjenje za svaku stvar.***¹²

Imam Sadik, neka je mir njemu, je rekao: *Zaista je blagoslovljeni i uzvišeni Allah spustio u Kur'anu objašnjenje za svaku stvar, štaviše, tako mi Allaha, On nije izostavio ništa što je potrebno Njegovu robu. I nema ničega što bi palo na pamet robu, a da to Allah nije objelodanio u Kur'anu.*¹³

Postoje i druge predaje kao npr. u djelima *Usūle Kāfi*, tefsiru *Nūre-sakalejn*, te u *Nehdžul-belagi*, koje ovdje nećemo navoditi.

¹² Houwīzī, Tefsir Nūros-saqaleyn, kritička obrada Rasūli Mahalatī, svezak 3, str. 74, predaja br. 174.

¹³ Kalimī, Osūl-e Kāfi, kritička obrada 'Āli Akbar Ġaffārī, svezak 1, str. 59.

Zaključci koji se mogu izvući iz predaja

Na temelju proučavanja i detaljne analize relevantnih hadiskih zbirki autor je došao do slijedećih zaključaka:

Obavještenja i informacije koje nam nude Kur'an i sunnet mogu se klasificirati u tri grupe:

- pitanja koja se tiču uvjerenja i svjetonazora te stvorenoga svijeta;
- vijesti o prošlosti i budućnosti, te spominjanje događaja;
- pitanja koja se odnose na praktično djelovanje, moral i odredbe Šeri'ata.

Spomenuta obavještenja nalaze se kako u Knjizi tako i u hadisima. To znači da, ako Kur'an o nečemu govori uopćeno, to su Poslanik i Ehli bejt podrobnije objasnili.

Saznanja koja smo gore naveli više su uopćena, odnose se na principe ili na tumačenja osnovnih postulata života čovjeka sljedbenika monoteizma.

Ehli bejt igra ključnu ulogu u razumijevanju i objašnjavanju Kur'ana i detaljnom tumačenju propisa.

Da bi se raspolagalo spomenutim informacijama nužno je postojanje metoda, pravila, principa i načela kao što su ispitivanje, određivanje granica i okvira, te uklapanje ogranaka u cjelinu principa.

Zaključak: Ove predaje posvjedočuju univerzalnost religije islama i značaj univerzalnosti u procesu upute i dostizanja savršenstva.¹⁴

3. Racionalni dokazi u prilog univerzalnosti

Pitanje oko kojeg su saglasni svi muslimani i u koje nema nikakve sumnje jeste to da je Poslanik pečat (poslanikā) i da je religija islama posljednja objavljena religija. U ranijim periodima poslanici su dolazili iz različitih razloga, stoga što je, primjerice, čovječanstvo različitih epoha imalo potrebu za novim zakonima koji bi ga vodili ka napretku i progresu. A sada kada čvrsto vjerujemo da je Poslanik islama posljednji Božiji poslanik, te da nema potrebe za obnavljanjem poslanstva i vjerzakona, treba imati u vidu univerzalnost Kur'ana u posljednjoj religiji, i stoga, ako neko tvrdi da Kur'an u odnosu na svoje ciljeve nije potpun i univerzalan, nužno je onda da traži pravila kojima će abrogirati ranije zakone, što je nespojivo s Kur'anom kao posljednjom Božijom objavom. Naravno, ako se,

¹⁴ Više o ovome vidjeti u članku Muhammeda Alija Ijaza, objavljenom u *Zborniku radova Kongresa o Imamu Homeiniju* (r.a.).

također, tvrdi da je religija (islama) posljednja a da nije univerzalna i potpuna, onda je to u suprotnosti Stvoriteljevoj dobroti.^{15 16}

Na koji način je univerzalna religija usklađena s promjenama? Koji je put realizacije ove usklađenosti?

Nakon što je pojašnjeno prisustvo religije u čovjekovu životu i u kojem okviru se kreće njena poruka, te u čemu je sadržana njena univerzalnost, nameće se pitanje kako islam, s obzirom na to da je nepromjenljiva i vječna religija, a da je, s druge strane, uvjetovan vremenom jer je smješten u određeni vremenski kontekst, (a sve što je uvjetovano vremenom - kao npr. zahtjevi i uvjeti čovjekova života - nije trajno i podložno je promjenama) može pomiriti i uskladiti ove dvije kategorije. Štaviše, da jedna nepromjenljiva kategorija želi usmjeravajuće djelovati na ono što je promjenljivo!

Prirodno je da se iz ovoga javi slijedeća protivrječnost (kontradiktornost): ili nepromjenljiva kategorija treba prema sebi oblikovati promjenljivu, tj. zaustaviti vrijeme i zapriječiti promjene u životu ljudskoga roda; ili, pak, ova promjenljiva kategorija treba u sebe utopiti onu nepromjenljivu, tj. da je stalno izlaže promjenama, reformama, raznim dodavanjima i oduzimanjima. Uistinu, niti jedna od ovih opcija ne vodi usklađenosti.¹⁷

Treba li vjerovati da islam može urediti čovjekov svijet uzimajući u obzir trenutnu situaciju i zapanjujući napredak, tj. progres, te odgovoriti na postojeće zahtjeve? Zar nije, uistinu, došlo vrijeme da čovjek koji na osnovi znanstvenih saznanja putuje svemirom i zvjezdanim prostranstvima odbaci ovakve zastarjele religijske stavove, te da prihvati nove i aktualne metode zarad svog naprednijeg života i da sve misaone snage i potencijale usmjeri ka pobjedama dostojnim njega?

Prije nego odgovorimo na ova pitanja, nužno je istaći činjenicu da čovjek, što je sasvim prirodno, voli nove i aktualne stvari više od starih i daje prednost

¹⁵ Da li postoji razlika između potpunosti i univerzalnosti religije? O ovome je nadugo i naširoko pisano, što zahtijeva jednu zasebnu analizu. Kada smo, napokon, ustanovili da je religija namijenjena upućivanju, te da univerzalnost religije u sebe uključuje posjedovanje svega što je nužno za doseganje krajnjega cilja, nameće se pitanje da li je to uputa u jednom širem ili užem smislu.

¹⁶ Iznose se i drugi racionalni dokazi u prilog univerzalnosti religije, koje ovdje nećemo navoditi.

¹⁷ *Islam i zahtjevi vremena*, svezak 2, str. 12-13.

novim stajalištima u odnosu na zastarjela, ali se ovo ne može generalizirati jer nije moguće odbaciti neke stvari ma kako bile zastarjele. Npr. uvijek je nužno postojanje zakonā i uspostava zakonitosti i ne može se tvrditi da se to može izbjeći u bilo kojem vremenu;

ili ne može se društveni život smatrati nečim prevaziđenim i okrenuti se individualnom životu.¹⁸ A sada ćemo ponuditi odgovore na postavljena pitanja na osnovi detaljne znanstvene analize.

Prvi ili generalni odgovor

Ne može se prihvatiti tvrdnja prema kojoj su, s jedne strane, islam i njegovi zakoni apsolutno nepromjenljivi, a, s druge, uvjeti i zahtjevi vremena apsolutno promjenljivi, nego islam sadrži elemente i nepromjenljivosti i promjenljivosti, kao što i u vremenu postoje dva tipa elemenata.

Nije nužno da je kada god se govori o promjenama riječ i o abrogiranju. Ono što je definitivno, kada je o islamskim zakonima riječ, jeste da nema abrogiranja. Niti je položaj, niti abrogiranje islamskih zakona ovisilo o čovjeku eda bi se sada moglo mijenjati njegovim posredovanjem. Islam u svom ezoterijskom aspektu sadrži jednu vrstu simbola i jedan pokretački aparat koji se sam po sebi mijenja i kojega ne mijenjaju izvana, primjerice teolozi, nego oni samo otkrivaju već postojeće promjene.¹⁹ Taj pokretački aparat jeste *idžtihad* kojeg ćemo detaljnije razmotriti u nastavku. S druge strane, nije sve u svijetu podložno promjenama. Promjene se odnose na pojave, tj. na materijalne kategorije svijeta, dok je predmet našeg interesovanja zakon.

1. Islamski zakoni su usklađeni s čovjekovom urođenom prirodom

Allame Tabatabai, Allah ga rahmetom obasuo, smatra u najmanju ruku čudnim pitanje da li islam s obzirom na svoju trenutnu poziciju može urediti čovjekov svijet. S obzirom na istinsko značenje islama, pitanje je, po njemu, čudno iz dva razloga: prvo, jer je islam put koji čovjeku pokazuje sistem čovjekova stvaranja i svijeta, i, drugo, jer islam predstavlja načela i pravila koja su usklađena sa specifičnom čovjekovom prirodom. Na temelju te potpune

¹⁸ Mohammad Hoseyn Tabātabāi, *Članci, pitanja i odgovori*, uvod Seyyed Hādī Xosrou Šāhī i Daftar-e našr-e farhang-e eslāmī, prvo izdanje, 1371. h.l., svezak 1, str. 47-49.

¹⁹ *Islam i zahtjevi vremena*, svezak 2, str. 14.

skladnosti s fitretom islam zadovoljava čovjekove istinske potrebe, a ne njegove imaginarne i emocionalne želje i zahtjeve, tj. njegovu urođenu prirodu, ono po čemu je čovjek - čovjekom. To je zbilja koja jeste i koja će biti. Bez obzira na to gdje, kako i u kojem vremenu čovjek živio, on ima svoju urođenu prirodu.

Razlika između islamskih zakona i ostalih civilizacijskih zakona je u tome što su islamski zakoni u saglasju s urođenom prirodom i što se njima izražava volja uzvišenoga Boga, dočim ostali zakoni slijede zahtjeve većine. Na temelju ovoga može se reći da islamski zakoni, pošto su utemeljeni na čovjekovoj urođenoj prirodi, ne podliježu abrogiranju niti zastarijevanju. Allame Tabatabai, neka Allah posveti njegovu tajnu, ističe: "Islam, s obzirom na to da je svjetsko načelo te da ne zastupa stajalište namijenjeno nekoj posebno odabranoj skupini, niti određenom vremenu i prostoru, svoje specifično obrazovno-odgojno naučavanje namijenio je "običnom čovjeku", tj. svoje gledište usredsredio je samo ka izgradnji zajednice humanizma i čovječnosti..."²⁰

Ovaj stav pokazuje da u religiji islama postoji nepromjenljiva suština ili čvrsti religijski stupovi koji se ne mijenjaju bez obzira na promjene koje zahtijeva vrijeme, jer je ta suština prilagođena božanskoj prirodi i zakonitostima koje nisu podložne promjenama.

Ti upravi lice svoje vjeri, kao pravi vjernik, vjeri, djelu Allahovu, prema kojoj je On ljude načinio, - ne treba da se mijenja Allahova vjera, jer to je prava vjera. (Kur'an, 30:30)

Iz ovoga proistječe i slijedeće:

Nepromjenljivi i promjenljivi zakoni

Na osnovi iznesenih stajališta može se zaključiti da postoje dvije vrste ljudskih potreba:

a) primarne potrebe

Ove potrebe proistječu iz tjelesno-duhovne čovjekove konstitucije, te iz prirode njegova društvenog života. I dokle god je čovjek čovjekom, i dokle god je njegov život društveni život, dotle će i postojati ova vrsta potreba. Uvaženi allame šehid Motahhari ove potrebe dijeli na tri skupine:

- tjelesne potrebe, kao što je potreba za jelom, odijevanjem, stanovanjem, bračnim drugom;

²⁰ Članci, pitanja i odgovori, svezak 1, str. 70.

- duhovne potrebe, kao što je potreba za znanjem, ljepotom, dobrotom, ibadetom, poštovanjem, odgojem;
- društvene potrebe, kao druženje, razmjena mišljenja, potpomaganje, pravda, sloboda, jednakost.

b) sekundarne potrebe

To su potrebe koje nastaju iz primarnih potreba; potreba za sredstvima za život koja je uvjetovana vremenom, tj. epohom (različito vrijeme zahtijeva različita sredstva). Promjena potreba te aktualiziranje jednih, a zastarijevanje drugih je povezano sa sekundarnim potrebama. Neke od sekundarnih potreba, čak, ne zastarijevaju – takva je potreba za zakonom koja proistječe iz potrebe za društvenim životom i koja je kontinuirano prisutna.

Dvovrsne potrebe zahtijevaju i dvostruke zakone:

1. Nepromjenljive propise i zakone koji čuvaju životne interese čovjeka i koji su ustanovljeni u odnosu na čovjekovu prirodu i njegove specifičnosti kao društvenoga bića, bez obzira na to u kojem vremenu, na kojem prostoru i u kojim životnim uvjetima živio.

2. Propise i pravila koji imaju privremeni ili lokalni karakter i koji se mijenjaju s promjenom načina života. Ova pravila mijenjaju se s postepenim civilizacijskim napretkom, promjenom društvene fizionomije, te uvođenjem novih, a odbacivanjem zastarjelih metoda.²¹

Na temelju ovoga potrebno je razmotriti i narednu tematiku koja ide u prilog aktualnosti religije, a to je:

4. Postojanje Poslanika i čistih imama
(neka je najljepši salavat njima)

Postojanje časnoga i dragog Poslanika bila je milost, kako na razini primanja *vahja* tako i spram odgovornosti za prenošenje onoga što je Allah dž.š. spustio, te detaljnoga objašnjenja *vahja* sa svim potankostima. Za nas su riječi i djela časnoga Poslanika, na temelju njegova vilajeta i riječi: ***A on ne govori iz želje i strasti (svoje)*** (Kur'an, 53:3), dokaz koji uklanja zastor i koji nam raskriva zakone čistoga islama.

²¹ Ibid.

Nakon časnoga Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem, obavezu prenošenja poruke risaleta te detaljnoga objašnjenja Božije knjige Kur'ana preuzeli su čisti imami što potvrđuju postojeći *mutevatir rivajeti*. Prenosi se od osme zvijezde vilajeta da je Bog, nakon što je svakom imamu dodijeljena razina imameta, njihova srca učinio izvorom mudrosti i nadahnuo ih znanjem tako da su znali odgovor na svako pitanje.²²

Ti duhovni velikani su preko istinitih snoviđenja ili posredstvom melekā ili otkrovenja bili obaviješteni o svim pitanjima i božanskim propisima, što posvjedočuju slijedeće predaje:

Zaista, kada oni hoće nešto da znaju, oni to znaju.

*Duh koji upućuje imame na pravi put.*²³

Zaista oni razjašnjavaju nejasnoće.

U nekim slučajevima ashabi imama su ga pitali: "Kako Vi znate odgovor na svako pitanje koje Vam postavimo?" On je odgovarao: "Katkad u naše srce dođe otkrovenje ili nas, u nekim slučajevima, melek obavijesti o nekoj stvari i mi čujemo njegov glas, ili nam se, pak, dogodi i jedno i drugo."²⁴

U vremenu velikoga iščeznuća mi se prepuštamo da nas vodi sjena ovoga velikoga Božijeg dokaza, pred čiji prag polažemo naše duše, spašavajući nas od skretanja (s pravoga puta) i uvodeći nas u svjetlost Božijih propisa. Njegovi dokazi su stalno prisutni i, kako je lijepo kazao veliki alim hadže Nasir: *Njegovo postojanje je znak dobrote, njegovo upravljanje je posljednja dobrota a on je iščeznuo* iako se i sada srca napajaju njegovim svetim darovima i njegovim čistim maʿrifetom. Zasigurno posljednja poslanička misija bez postojanja čistih imama ne bi bila u skladu sa Stvoriteljevom dobrotom, i njihovo postojanje ima svoje mjesto. Međutim, u vremenu iščeznuća imama, na redu je jedan drugi fenomen, a to je:

5. Idžtihad

Idžtihad je jedan od razloga zbog kojih je islam vječno živ i aktualan, kojega nazivaju *pokretačkom snagom islama*. Veliki islamski filozof Ibn Sina o idžtihadu kaže: *Opće stvari u islamu su stalne, nepromjenljive i ograničene*,

²² Navedena predaja preuzeta je iz *Knjige Uputā*, str. 479, prof. Misbaha Jazdija.

²³ Osūl-e Kāfi, svezak 1, Poglavlje o dokazu.

²⁴ Predaja preuzeta iz *Knjige Uputā*, str. 482.

dočim su događaji i različita problematika neograničeni i podložni promjenama, i svako vrijeme iziskuje posebne potrebe i njemu svojstvenu problematiku, stoga je nužno da u svakom vremenu postoji grupa eksperata i alima koji su upućeni u opća pitanja islama i koji, također, problematiku koju nameće vrijeme mogu rješavati idžtihadom i izvodenjem novih propisa iz cjeline islama, na osnovi analogije.²⁵

Allame šehid Morteza Motahhari podsjeća na veliku snagu idžtihada i u prilog tome citira Ikbalovo stajalište izneseno u djelu: **“Oživljavanje religijske misli u islamu”**²⁶: *U cilju uređenja svoga društvenoga života treba imati na raspolaganju vječite principe jer ono što je trajno u ovom svijetu stalnih promjena daje nam jednu stabilnost. Ali, ako se vječiti principi shvate tako da protivrječe svakoj promjeni, tj. da protivrječe onome što Kur'an smatra “najuzvišenijim Božijim ajetom”, a to i jeste upravo promjena, onda se dešava da ono što je po sebi pokretačko postaje statično. Slom Evrope u društveno-političkim znanostima uvjetovao je prvi princip (tj. da Evropa ne želi priznati nikakvu vječnu kategoriju), dočim je statičnost islama u posljednjih pet stotina godina uvjetovana ovim drugim principom.*²⁷

Ako znamo da idžtihad ima utjecaja na različite aspekte čovjekova života kao što su:

- čovjekov odnos spram Boga;
- čovjekov odnos prema samome sebi;
- čovjekov odnos spram svijeta bitka;
- čovjekov odnos s drugim ljudima,

onda će islam zasigurno pokretačkom snagom idžtihada, u svim navedenim aspektima, ići ukorak s promjenama, odnosno zahtjevima vremena i moći dati adekvatan odgovor na postavljene zahtjeve.

Znameniti allame merhum Muhammed Taki Dža'feri daje jedno uopćeno značenje fikha, ističući da je on ekvivalentan svim religijama. Uvaženi allame nadalje ističe da se idžtihad proteže na sve aspekte (čovjekova života) te dodaje: *Fikh je znanost o propisima glede svih čovjekovih djelatnih činova, te napuštanja*

²⁵ Preuzeto iz Risale *Xatm-e nobowwat*, str. 58.

²⁶ Knjigu pod ovim naslovom rahmetli Ikbala Lahorija na perzijski je preveo rahmetli prof. Ahmed Aram.

²⁷ *Oživljavanje religijske misli u islamu*, str. 169., preuzeto iz djela *Islam i zahtjevi vremena*, svezak 2, str. 16.

(nedozvoljenih), kako u materijalnome, tako i u duhovnome aspektu, uz oslanjanje na Boga, a koji (propisi) počivaju na osnovnim dokazima iz Knjige, sunnetu, idžme i razumu.

Ovi dokazi objašnjavaju sve ono što je dobro, odnosno štetno s aspekta razuma, bez čega ne bi bila moguća čovjekova ni ovosvjetska ni ahiretska sreća. Dakle, uistinu niti jedan djelatni čin, kako tjelesni tako ni misaoni, bilo prirodni ili naučeni, voljni i sl., ne potječe od čovjeka, nego podliježe jednom sveobuhvatnom božanskom zakonu, a to je fikh.²⁸

Allame Dža'feri ukazuje na Mevlanino objašnjenje dato u "Mesneviji" koji je za svoju knjigu kazao da je to *Fikh Velikoga Allaha*, što zapravo govori o širokom području koje zahvata fikh, jer je "Mesnevija", prema riječima merhuma Sebzevarija, *Stihovani tefsir Kur'ana*.

On, također, kaže: *Mi nemamo fikh koji se ograničava samo na objašnjenje kvaliteta i kvantiteta čovjekova individualnog odnosa spram Boga, tj. na objašnjenje ibadeta, nego se fikh, u svome istinskome značenju, proteže na sva pitanja koja se tiču čovjekova racionalnoga života, te na njihovu praktičnu primjenu, kako u individualnoj tako i u društvenoj sferi, a koja predstavljaju zajednički činilac njegove ovosvjetske i ahiretske sreće.*²⁹

Izvori idžtihada ši'ijske pravne škole su: Kur'an, sunnet, idžma i razum. Koristeći se ovim izvorima, mudžtehid će biti sposoban da u različitim uvjetima vremena i prostora donosi različite fetve te tumači propise u okviru islama. Ako idžtihad podijelimo na dva aspekta: teorijski i praktični, onda se može reći da teorijski idžtihad razmatra pitanja koja se tiču vjerovanja kao: svjetonazor, jednoća, pravda, poslanstvo, imamet, povratak, uloga melekā i specifičnosti svijeta bitka, dok se praktični idžtihad odnosi na fikh u jednom specifičnom

²⁸ Mohammad Taqī Ća'farī, *Filozofija religije*, Pežūhašgāh-e farhang wa andiše-ye eslāmī, prvo izdanje, 1375. h.l., sveska br. 1, str. 187-188.

²⁹ Allame Dža'feri (neka je posvećena njegova tajna) islamski fikh dijeli na slijedeće ogranke: 1. Fikh ibadeta 2. Fikh individualnih stanja 3. Fikh transakcija, ugovora i spisa 4. Fikh ahlaka 5. Fikh irfana 6. Fikh politike 7. Fikh proizvodnje 8. Fikh međunarodnih odnosa 9. Fikh kulture 10. Fikh menadžmenta 11. Fikh rata i odbrane 12. Fikh znanosti 13. Fikh otkrovenjā 14. Fikh prava 15. Fikh pravosuđa 16. Fikh borbe protiv nasilja i korupcije 17. Fikh borbe s porocima 18. Fikh podsticanja i pokretanja nužne stvari 19. Fikh s pogledom na budućnost 20. Fikh koji pruža informacije o dešavanjima u svijetu.

značenju, tj. izvođenje propisa koji se odnose na postupke punoljetnih osoba, na temelju šeri'jatskih izvora.

Po mišljenju autora, i svi drugi slučajevi izvođenja propisa, osim već rečenih metoda, podliježu idžtihadu i niti jedan se ne može promatrati odvojeno od idžtihada ako se islam želi uskladiti sa zahtjevima vremena. To su:

- posebna uloga razuma u donošenju propisa;
- postojanje primarnih, sekundarnih i državnih propisa;
- postojanje zakona koji vladaju u društvu (koji ne donose štetu, niti predstavljaju smetnju);
- postojanje univerzalnih zakonā ili zakonā u njihovoj zbiljskoj formi;
- slobodna zona;
- revizija argumenata ili promatranje kriterija;
- metod racionalista;
- metod pravnika.³⁰ ■

S perzijskog prevela: Mubina Moker

³⁰ Uloga svakoga slučaja, objašnjenja i sličnih navoda zahtjeva odvojenu analizu.